

प्रतिजैविके विरहित कुक्कुटपालनाचे तंत्र

डॉ. पंकज हासे

मुंबई पशुवैद्यक महाविद्यालय, मुंबई
(मो.नं. ८७८८४३६१२१)

डॉ. मयूरा गोळे

पशुवैद्यकीय महाविद्यालय, नागपूर

डॉ. मंजूषा पाटील

पशुवैद्यक व पशुविज्ञान महाविद्यालय,
परभणी

कुक्कुटपालन करताना 'ॲन्टिबायोटिक ग्रोथ प्रमोटर' मुख्यतः पक्ष्यांची चांगली वाढ व्हावी तसेच आजारावर उपचार म्हणून वापरले जातात. परंतु प्रतिजैविकांचा वापर केल्यास त्यांचे अवशेष अंडी किंवा मांस यांमध्ये राहतात. तशा उत्पादनाच्या सेवनाने मनुष्यात प्रतिजैविकांचा रेझिस्टन्स तयार होतो. त्यामुळे आज सर्वत्र प्रतिजैविके न वापरलेल्या कुक्कुट उत्पादनास मागणी वाढत आहे. या दृष्टिकोनातून प्रतिजैविके विरहित कुक्कुटपालन कसे करावे यासाठी माहिती या लेखात दिली आहे.

आज कुक्कुटपालन व्यवसायात भारताने चांगलेच प्राविण्य मिळविलेले आहे. आपला अंडी उत्पादनात दुसरा तर मांस उत्पादनात पाचवा क्रमांक लागतो. परंतु सद्यःस्थितीत ॲन्टिबायोटिक ग्रोथ प्रमोटर (अन्नद्वय) हा एक महत्वाचा विषय व्यावसायिक कुक्कुटपालनात आहे. कारण आज माणसं याच श्रेणीतील अंडी किंवा मांस यांची मागणी करतात. कोणत्याही प्रतिजैविकांसाठी माणसाच्या शरीरात रेझिस्टन्स (प्रतिकार) निर्माण होत असतो. त्यामुळे त्यांच्या उपचारादरम्यान सदर प्रतिजैविके वापरणे अशक्य होते.

कुक्कुटपालन करताना ‘ॲन्टिबायोटिक ग्रोथ प्रमोटर’ मुख्यतः पक्ष्यांची चांगली वाढ व्हावी तसेच आजारावर उपचार म्हणून वापरले जातात. परंतु प्रतिजैविकांचा वापर केल्यास त्यांचे अवशेष अंडी किंवा मांस यांमध्ये राहतात. तशा उत्पादनाच्या सेवनाने मनुष्यात प्रतिजैविकांचा रेझिस्टन्स तयार होतो. त्यामुळे आज सर्वत्र प्रतिजैविके न वापरलेल्या कुक्कुट उत्पादनास मागणी वाढत आहे.

हे लक्षात घेता कुक्कुटपालन करणाऱ्यांनी पक्ष्यांचे आरोग्य कसे चांगले राहील याकडे लक्ष देणे अधिक गरजेचे आहे. कारण आजार आल्यावर देखील प्रतिजैविकांचा वापर केला जातो. तसेच खाद्य, पाणी अयोग्य वायुविजन, प्रक्षेत्रावर येणाऱ्या गाड्या, माणसे, पशु-पक्षी यांमुळे देखील आजाराचे जंतू पसरू शकतात. योग्य व्यवस्थापन, जैवसुरक्षा हे निश्चितच प्रक्षेत्रावरील आजार पसरविणाऱ्या घटकांचा प्रादुर्भाव कमी करू शकतात. त्यामुळे खालील प्रकारे खबरदारी योग्य पद्धतीने घेतल्यास निश्चितच फायदा होईल.

१. उच्च व चांगल्या प्रतीच्या पिलांची निवड २. जैवसुरक्षेचे उपाय ३. खाद्यघटकांची प्रत तपासणे ४. खाद्याची गुणवत्ता सुधारणे ५. पाण्याची गुणवत्ता सुधारणे ६. पक्ष्यांना चांगले पचणारे खाद्य घटक देणे.

१. उच्च व चांगल्या प्रतीच्या पिलांची निवड

जर आपणास प्रतिजैविकांचा उपयोग न करता कुक्कुटपालन करावयाचे असेल तर सर्वप्रथम उत्तम गुणवत्तेची पिले नामांकित कंपनीकडून खरेदी करावीत. कारण हॅचरीमध्येच जर योग्य जैवसुरक्षा नसेल तर पिले *Salmonella* किंवा *Mycoplasma* सारख्या जिवाणूंचा प्रादुर्भाव असलेल्या प्रक्षेत्रावर आल्यास निश्चितच त्यांच्या उपचारासाठी प्रतिजैविके वापरावी लागतील. म्हणूनच जसे आपण म्हणतो, ‘शुद्ध बीजापोटी फळे रसाळ गोमटी’ या उक्तीप्रमाणे चांगल्या पिलांची निवड कुक्कुटपालनात फायदेशीर ठरते.

२. जैवसुरक्षा उपाय

जैवसुरक्षा जर योग्य पद्धतीने पाळली तर निश्चितच कुक्कुट पालनात कॉंबड्यांना आजारांपासून दूर राखणे सहज शक्य आहे. वेगवेगळ्या आजारांपासून पक्ष्यांचे संरक्षण करण्यासाठी उपाय योजना करणे ह्यालाच जैवसुरक्षा म्हणतात. पक्ष्यांमध्ये जिवाणू, विषाणू, कवक इत्यादी

रोगजंतू तसेच रोग पसरविणारे घटक जसे कीटक, माश्या, आजारी पक्षी, जंगली पक्षी, दूषित खाद्य, पाणी, मनुष्य इत्यादींपासून प्रादुर्भाव होतो. यासाठी जैवसुरक्षा महत्वाचे काम करते. जैवसुरक्षा ही ब्रीडर फार्म, हॅचरी व व्यावसायिक प्रक्षेत्र या सर्व ठिकाणी पाळणे महत्वाचे आहे. हॅचरी व ब्रीडर फार्म येथील योग्य जैवसुरक्षेमुळे उत्तम प्रतीच्या पिलांची निर्मिती होते. पिलांचे आरोग्य उत्तम असेल तर निश्चितच सुरवातीलाच पक्ष्यांना प्रतिजैविके देण्याची गरज नाही. तसेच पक्ष्यांना सुरवातीला प्रोबायोटिक्स देऊन त्यांची पचनसंस्था चांगली करता येऊ शकते. प्रत्यक्ष फार्मवर जैवसुरक्षा पाळल्यास निश्चितच पक्ष्यांमध्ये आजारांचे प्रमाण कमी होईल.

३. खाद्यघटकांची प्रत तपासणे

मुख्यतः अन्नघटक कमी किंवा अधिक प्रमाणात

असल्यास आजार होऊ शकतात. तसेच खाद्यघटकांना बुरशी लागल्यास मायक्रोटॉक्झिन्सचा प्रादुर्भाव पक्ष्यांमध्ये दिसतो. या दोन्हीही बाबी पक्ष्यांच्या पचनसंस्थेवर, परिणामी उत्पादनावर परिणाम दाखवितात. म्हणूनच खाद्यघटकांची गुणवत्ता तपासणे अत्यंत गरजेचे आहे. मायक्रोटॉक्झिन्स हे पक्ष्यांच्या चयापचय क्रिया तसेच प्रतिकार क्षमतेवर परिणाम करतात. म्हणूनच प्रयोगशाळेतून खाद्याचे नमुने तपासून मगच सदर खाद्य पदार्थ पक्ष्यांचे खाद्य बनविण्यासाठी वापरावे. तसेच खाद्यात टॉक्सिन बाईंडर वापरावेत, जेणेकरून चुकून जर दूषित खाद्यपदार्थ खाद्यात आले तरीही मायक्रोटॉक्झिन्सचा प्रादुर्भाव पक्ष्यांमध्ये होणार नाही.

पौष्टिक घटकविरोधी असे काही घटक खाद्यात असल्यास ते पक्ष्यांमधील पदार्थांचे पचन व शोषण या दोन्ही बाबींवर परिणाम करते. असे पौष्टिक घटकविरोधी पदार्थ योग्य उपायांनी निष्क्रिय करता येतात. तसेच वेगवेगळ्या प्रकारची विकरे वापरून देखील त्यांचा परिणाम कमी करता येतो. अशा प्रकारे प्रतिजैविकांचा वापर आपण कमी करू शकतो.

४. खाद्याची गुणवत्ता सुधारणे

खाद्याची साठवणूक ही योग्य पद्धतीत करावी. जेणेकरून खाद्यपदार्थांची गुणवत्ता चांगली राहील. आपण जेव्हा पिलेट खाद्य बनवितो तेव्हा त्यांना उष्ण तापमान दिल्यामुळे निश्चितच खाद्याची गुणवत्ता सुधारते पण त्याची योग्य साठवणूक न केल्यास पुन्हा ते खाद्य दूषित होऊ शकते म्हणूनच जर अँसिडीफायर्स खाद्यात वापरले तर खाद्य चांगले राहू शकते.

५. पाण्याची गुणवत्ता

कोंबड्यांसाठी पाणी हा एक महत्वाचा घटक आहे.

कोंबड्यांमध्ये ई-कोलायसारख्या रोगापासून होणारे नुकसान टाळण्यासाठी निर्जंतुक आणि शुद्ध पाणी गरजेचे असते. कोंबड्यांमध्ये उष्ण तापमानापासून होणारा तणाव दूर करण्यासाठी मुबलक थंड पाणी उपलब्ध करून द्यावे. अशुद्ध पाण्यामुळे पक्ष्यांच्या शरीरावर, अंडी उत्पादनावर, वजनावर, अंड्यांच्या गुणवत्तेवर विपरित परिणाम होतो. पाण्याचा सामू ६-७ असल्यास त्यात जिवाणूंची वाढ होत नाही. पिण्याच्या पाण्याच्या शुद्धीकरणासाठी क्लोरिन, हायड्रोजन पेरोक्साईड तसेच वेगवेगळे शुद्धीकारक घटक वापरू शकतो. पाण्यातील जिवाणूंची संख्या कमी झाल्यास निश्चितच पक्ष्यांच्या आजारांचे प्रमाण कमी होऊ शकेल. जेणेकरून प्रतिजैविकांचा वापर कमी करता येऊ शकेल.

६. पक्ष्यांना चांगले पचणारे

खाद्यघटक देणे

पक्ष्यांनी सेवन केलेले खाद्य जर पूर्णपणे पचले नाही तर निश्चितच शेवटच्या आतड्यातील जिवाणूंना हे खाद्यघटक वाढीस मदत करतात. त्यामुळे यातील घातक जिवाणूदेखील वाढतील. अशा वेळी प्रतिजैविकांचा वापर हा अधिक वाढतो. म्हणून जर विकरे, ऑर्गॅनिक अँसिड (जैविक आम्ले) इसेन्शियल तेल, वनस्पतीजन्य घटक खाद्यात वापरले तर पक्ष्यांची पचनक्रिया सुधारते. तसेच योग्य पचनामुळे खूप कमी जिवाणूंची वाढ ही शेवटच्या आतड्यात होते. वरील घटक हे जिवाणूनाशक आहेत. अशा प्रकारे विकरे, ऑर्गॅनिक अँसिड, इसेन्शियल ऑईल, फायटोजेनिक खाद्यघटक, प्रोबायोटिक्स वगैरे वापरून निश्चितच प्रतिजैविके न वापरता कुक्कुटपालन करता येऊ शकेल.

